

Отже, слід вітати спробу Г. М. Костенко здійснення ґрунтовного і послідовного дослідження, вивчення творчості письменників у хронологічній послідовності, що у випадку вищезазначених письменників не зовсім легко. Досягненню цієї мети сприяє ціла низка літературознавчих завдань, реалізованих авторкою в межах підрозділів монографії. Логічна структура роботи допомагає Г. М. Костенко якнайкраще висвітлити історичне підґрунтя творчості письменників на тлі літературних процесів ХХ століття, залучаючи до розгляду як побіжний матеріал вплив різних психологічних та філософських доктрин, художницьких експериментів, конкретного культурного та літературного контексту. Цілком зрозуміло, що така робота потребувала від науковця використання численних праць вітчизняних та англійських літературознавців, розгляду теоретичних положень та аналізу практичного досвіду письменників-білінгвів, що дозволило їй побіжно розглянути ще одне актуальне питання – вплив іноземної мови на форми відтворення дійсності, що, у свою чергу, у випадку творчості письменників-білінгвів породжує своєрідний стиль оповіді – стиль, який зазнає впливу національно-культурного середовища.

Зосередженість на творах письменників-білінгвів, уважний аналіз їх творчого надбання (до речі, перекладів, яких не існує до сього часу ані українською, ані російською мовою, що включає звернення до вже існуючих, хоча й не таких чисельних набутоків науковців), увага до художнього слова, сконцентрованість на виокремленні новаторської природи художнього письма Дж. Конрада, В. Джерарді, К. Бліксен та В. Набокова становлять безперечну необхідність та цінність представленої рукопису, що стане вагомим внеском у сучасні літературознавчі студії.

Монографія Ганни Костенко – самостійна та змістовна наукова розвідка, з якою, на наш погляд, варто ознайомитися не тільки майбутнім науковцям, літературознавцям, але й читачам, небайдужим до вивчення питань світової літератури та культури в цілому. Ця робота, безсумнівно, відкриває нові обрії щодо всебічного вивчення та дослідження творчості письменників-білінгвів.

УДК 82.091«19»

Т. М. Потніцева

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТВОРЧІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ-БІЛІНГВІВ ХХ СТ. ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ

Рецензія на монографію Г. М. Костенко «Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс» (Запоріжжя, 2011).

Ключові слова: Конрад, Набоков, В. Джерарді, К. Бліксен, письменницький білінгвізм, бікультурність, автопереклад, монографія.

Рецензия на монографию А. Н. Костенко «От Конрада до Набокова: билингвизм и бикультурность как творческий импульс» (Запорожье, 2011).

Ключевые слова: Конрад, Набоков, В. Джерарди, К. Бликсен, писательский билингвизм, бикультурность, автоперевод, монография.

Review of A. N. Kostenko's monograph "From Conrad to Nabokov: bilingualism and biculturalism as creative impulse" (Zaporozhye, 2011).

Key words: Conrad, Nabokov, W. Gerhardie, K. Blixen, writer's bilingualism, biculturalism, self-translation, monograph.

Сучасний інтерес до проблеми ідентичності національної культури, між-культурної художньої комунікації, своєрідності діалогу культур є відгомонам певних історичних подій початку ХХ століття, що визначили культурну специфіку не тільки окремого соціуму, але й світової спільноти в цілому. Ця гармонія старого й нового, загального й індивідуального створила нове світосприйняття, у якому національне впливає на всесвітнє, не позбавляючи себе власної індивідуальності, а всесвітнє, у свою чергу, впливає на своєрідність національного. На початку ХХІ ст. складні й масштабні телекомунікації та комп'ютеризовані інформаційні системи об'єднали весь світ у глобальну мережу, поставивши питання: чи не злилися національні культури в єдину глобальну культуру? І яким буде зміст тієї глобальної культури?

Монографія Г. М. Костенко «Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс» – актуальна за темою та надзвичайно складна в проблемному відношенні. По-перше, у роботі визнається, що література ХХ століття створила нове культурне явище, яке стало наслідком розвитку традиції сучасної філософії та культурознавства і яке впливає на жанр та поетику роману. По-друге, автор роботи підкреслює, що література – це та сфера людської життєдіяльності, де найважче говорити про ізолюваність, відірваність, оскільки сам по собі літературний процес будується на взаємовпливі і взаємозбагаченні ідеями, прийомами, засобами, чому сприяє глобалізм, руйнуючи географічні та культурні кордони. Це визначає актуальність роботи, яка порушує питання перегляду підходів до вивчення творчої спадщини письменників, що подолали культурні й мовні кордони між країнами та націями.

Актуальність дослідження обумовлюється й змінами в методології, що потребує іншого підходу, а саме: необхідність усунути протиставлення філологічних та культурологічних аспектів твору. Основна мета дослідження – створення теоретичної бази аналізу і практичного опису феномену письменницького білінгвізму як фактора творчості, відображеного в поезиці й проблематиці художнього тексту англомовних письменників ХХ ст., з позицій літературознавства.

Великий літературно-порівняльний контекст, створений автором роботи, також сприяє більш детальному та аргументованому аналізу поставленої проблеми. Робота відзначається глибоким розумінням тексту, вмінням «зчитувати» головні елементи поетики, аналізувати саму художню тканину. З чотирьох письменників, творчість яких досліджується, двоє добре відомі в нас, але в іншому проблемно-тематичному аспекті, ніж запропонований у монографії (Дж. Конрад, В. Набоков); двоє ж зовсім невідомі або недосліджені (В. Джерарді і К. Бліксен, вона ж І. Дінесен).

Вивчення творчості письменників-білінгвів характеризується теоретичним розробленням категорії жанру їх творів, які не можна обмежити рамками метапрози. На думку Г. М. Костенко, Дж. Конрад і В. Набоков, як і В. Джерарді та К. Бліксен, створюють романи, у яких автор описує, серед багатьох інших проблемних аспектів, не лише сам процес написання, але й пошуки власної ідентичності та її зв'язків із вигаданою, тобто творчою, реальністю [2, с. 46]. Саме автор-творець як умовний образ власного авторського міфу, як відображення пошуків власної ідентичності є головною поетикальною категорією художнього світу письменників-білінгвів, а інша мова розширює творчу тематику та проблематику, збагачує форми відображення художньої реальності, автобіографічної за змістом, але уявної за суттю, та прискорює пошуки поетичної виразності.

Автор монографії по-новому підходить до співвідношення «свого – чужого» у творчій спадщині письменників-білінгвів, ретельно аналізує вплив пам'яті та уяви на художній світ письменників, що створюють своєрідний міф про минуле і власну ідентичність. Для письменників-іммігрантів найважливішою стає мова

пам'яті, яка допомагає їм відтворювати зображувану реальність. Автобіографічні мотиви досягають висот універсального пізнання, пропонуючи погляд на минуле крізь міф і алегорію, а інша мова стає стимулом творчості, який відкриває можливості іншої інтерпретації літературно-культурної реальності. Мова стає засобом – засобом «очуднення» творчого матеріалу, що, на думку Г. М. Костенко, веде до гетерогенності художніх світів, які існують на межі реального та уявного, і що стає варіантом пошуків власної автентичності – через іншу мову, іншу культуру, іншу свідомість. Це спричиняє літературну диглосію, коли інші мови стають проявом іншої точки зору на викладені події.

Переконливим є теоретизування автора роботи щодо письменницької манери Конрада як поєднання найцікавіших літературних тенденцій кінця XIX – початку XX ст., що не мають однозначного тлумачення у вітчизняному літературознавстві (романтизм, реалізм, неоромантизм, модернізм), а також щодо зміни цих традицій в його творчості, а це особливо помітно в трансформації романтичного героя XIX ст. у творах Конрада: від індивідуально вираженої свідомості до спільності вибраного шляху (про це Г. М. Костенко писала ще в статті «Трансформація романтичного в новеллах Дж. Конрада (на прикладі «Юности» і «Тайного спутника»)» [1, с. 217–218]). Письменник поступово перетворює власне життя на автобіографічну епопею, де він – і автор, і оповідач, і коментатор пережитого. А джерелом його нових ідей і прийомів стає той культурний багаж, який йому забезпечує його колишній літературний досвід як читача.

Саме доля Конрада як білінгва, на думку Г. М. Костенко, зумовила особливий пильний інтерес до умов спілкування людини в незвичайних умовах. Зазвичай у його творах герої говорять кількома мовами, що втілює думку письменника про неспроможність однієї мови передати весь багатий досвід людства. Повідомяючи про одне й те ж кількома мовами, Конрад все більше й більше відсторонюється від оповідання. Різні мови дають інше прочитання та розуміння подій, що виводить їх за межі певної країни або певної мови, як і самого письменника, який є громадянином усього світу, але не належить повністю ні країні свого дитинства, ні країні свого проживання. Водночас він є невід'ємною частиною цих двох світів, об'єднуючи їх у своєму художньому просторі [2, с. 67].

Оригінально й переконливо аналізуючи один із найскладніших і найсуперечливіших романів Дж. Конрада «Очима Заходу» (1911), Г. М. Костенко приділяє велику увагу полеміці конрадівського твору з відомим романом Ф. М. Достоевського, але Достоевський цікавить Конрада насамперед як знавець російського характеру, зображенню якого Конрад присвятив свій роман «Очима Заходу». Але вже заголовок роману визначає основу дискусії з російським письменником: подивитись на Достоевського «очима Заходу», що дає можливість розглянути «Злочин і покарання» з погляду європейського сприйняття роману [2, с. 129]. Людина Заходу не лише розповідає про «російські» події, але й інтерпретує, застосовуючи прийоми непрямого перекладу (головний оповідач – вчитель англійської мови та літератури – намагається перекласти щоденник Разумова, вочевидь написаний російською, і не може отримати вдалої інтерпретації).

У третьому розділі – «Питання білінгвізму та бікультурності в творчості В. Джерарді та К. Бліксен» – вперше у вітчизняному літературознавстві всебічно досліджується творчість письменника, якого можна назвати англо-російським, – Вільяма Джерарді, та датської письменниці Карен Бліксен (більш відомої під псевдонімом Ісак Дінесен) як «кроскультурних» авторів, оскільки саме іноземний досвід письменників став головною темою їх творчості. Саме в Росії відбувається дія найвідоміших творів В. Джерарді «Марність» (1922) та «Поліглоти» (1925), а питання російської та зумовленої нею світової культури стають центральною проблемою інтерпретації для автора та його оповідачів.

Саме з англійської літератури датська письменниця К. Бліксен запозичує традицію «історій» (tale), що досягла піку свого розвитку наприкінці XIX – початку XX ст., позначена такими іменами, як Р. Л. Стівенсон, Дж. Конрад, С. Моем. Особисті спогади авторки дивним чином переплелися з її культурною пам'яттю, тією зміною в поглядах і культурі Європи, які перетворили XIX століття на незвичайну епоху, особливий час, що, на думку Г. М. Костенко, визначив та зумовив своєрідність художнього світу «Семи готичних історій» (1934) К. Бліксен і його основну проблематику, коли герої знаходяться в постійних пошуках власної індивідуальності [2, с. 180].

Найбільш ґрунтовним розділом роботи, безперечно, слід вважати четвертий, присвячений «американському» етапу творчості В. Набокова, й особливо цікавими є підрозділи про перекладацьку діяльність відомого письменника. Ставлення до рішення Набокова творити англійською мовою завжди було неоднозначним у літературознавстві: від ідеї, що письменник «зруйнував дар», відмовившись від російської мови, до аналізу його творчості як єдиної, цілісної художньої системи, незалежно від сірінського (європейського) або набоківського (американського) періоду життя письменника-емігранта. Г. М. Костенко вважає за необхідне враховувати, що без Сіріна не було б Набокова, але, водночас, це два різні етапи становлення Набокова-письменника, що виявили різні грані його творчості, незважаючи на всю, як здається, сюжетну схожість.

Зміна мови, так або інакше, сприяла зміні поетичного світу, його художньої реальності, що ввібрала в себе весь досвід російської та європейської літературних традицій. Художній світ В. В. Набокова як система формується на основі російськомовної творчості і ґрунтується на менталітеті і традиціях російської культури, піддавшись при цьому впливу західноєвропейської, а саме німецької і французької культур. Тут спостерігається подвійний процес: білінгвізм письменника виступає як спосіб збереження його культурної самобутності при переході на англійську мову, у той час як англійська творчість є формою інобуття російської культури. Білінгвізм письменника також існує як спосіб трансляції російської культурної спадщини в американську культуру [2, с. 235–236].

Твори Набокова «американського періоду» аналізуються саме з точки зору пошуків власної ідентичності та діалогу культур. Романи «Справжнє життя Себастьяна Найта», «Пнін», а особливо «Ада» – це майстерно відтворена історія написання художнього твору, ті зміни відомих фактів, які допомагають письменникові побачити свого героя в іншому ракурсі і по-іншому уявити його життя. Тому доречними можна вважати авторські роздуми про літературу й письменницький світ, не тільки російський, але й зарубіжний, у якому сам Набоков зводить свою роль у творі до книги, що лежить у будинку російського емігранта («Пнін»).

Одним із проявів трансляції однієї культури в іншу стає авторський переклад. Автоперекладом займалася К. Бліксен, створюючи романи спочатку англійською мовою, а потім перекладаючи їх рідною, датською; відомим перекладачем був В. Набоков. У роботі перекладацька діяльність В. Набокова представлена систематизовано, особливо його авторські переклади, які не отримали ще всебічного вивчення. Своєрідно питання перекладу висвітлюються в романі Конрада «Очима Заходу» та втрахах Джерарді «Поліглоти» й «Мемуари поліглота», у яких проблеми багатозначності та взаєморозуміння стають формальними ознаками будови сюжету.

Автор роботи, поряд із більш відомим значенням англійського слова “translate” як «перекладати з однієї мови на іншу», керується менш відомими значеннями: 1) «переміщати, переносити»; 2) «тлумачити», «інтерпретувати». Саме з цієї точки зору, на думку Г. М. Костенко, набоківська оригінальна, англійська «Лолі-

та» й «Лоліта», перекладена ним російською, – дві сторони одного цілого. Читач, здатний прочитати тільки одну з версій, ніколи не отримає повного уявлення про цей твір, не зможе оцінити ані всього багатства створеного світу, ані багатства створеної мови. Авторська переробка, за твердженням Г. М. Костенко, говорить не лише про розширення читачької аудиторії, але й про нове сприйняття відомого твору, де дві версії «Лоліти» вступають у певний діалог, іноді доповнюючи, іноді своєрідно інтерпретуючи одна одну. Не тільки російська версія може служити своєрідним коментарем до англійської «Лоліти»; «Лоліта» оригінальна тією ж мірою може виступати коментарем до власного перекладу [2, с. 270–271].

Набоков визнає наявність певних змін у своїх різномовних версіях «Другие берега» і “Speak, Memory”, але йдеться не тільки про різний час написання цих автобіографічних романів – автор відтворює різний образний світ, що особливо помітно у фонетичних спостереженнях, яких більше в російськомовній версії. Своєрідним роз’ясненням набоківського методу створення автобіографії можна вважати шістнадцятий розділ автобіографічного роману «Пам’яте, говори» “On ‘Conclusive Evidence’” (1967) – поєднання безособової художньої форми і дуже особистої життєвої історії, у чому йому допомагають різні мови написання, сприяючи різні інтерпретації написаного.

Незважаючи на безперечно цікаве й науково-творче дослідження, що є основою цієї роботи, виникають деякі запитання:

1. До орбіти аналізу залучені твори різного жанру: романи, оповідання, драматичні твори. Якою мірою жанрове мислення впливає на твори письменників-білінгвів, що перебувають одночасно у двох мовних світах?

2. Г. М. Костенко робить ретельний аналіз набоківського перекладу «Євгенія Онегіна», але залишається незрозумілим, чи можна говорити про креативну складову саме письменницького перекладу? Чи мова йде про певну поетикальну адаптацію?

Загалом монографія Г. М. Костенко виконана на високому науково-методичному рівні і може бути корисною для літературознавців, викладачів ВНЗ, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями розвитку сучасної літератури й культури.

Бібліографічні посилання

1. *Костенко А. Н.* Трансформация романтического в новеллах Дж. Конрада (на примере «Юности» и «Тайного спутника») / А. Н. Костенко // Від бароко до постмодернізму : зб. наук. пр. / редкол.: Т. М. Потніцева (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. – Вип. XIII. – С. 216–222.
2. *Костенко Г. М.* Від Конрада до Набокова: білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс : моногр. / Г. М. Костенко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2011. – 407 с.